

Een met eeuwenoude

Commons, of ‘gemeengoed’, is een begrip uit de politieke economie¹: het zijn culturele en natuurlijke hulpbronnen, waar leden van een gemeenschap gebruik van kunnen maken en die zij zelf beheren. De herontdekking van de commons, in antwoord op de privatiseringsgolven en het terugtreden van de staat, vormt een van de belangrijke gebeurtenissen van onze tijd (Bollier 2014, De Cauter 2013).

hype roots

Van historische tot hedendaagse commons

ANNETTE KUHK [COÖRDINATOR EN ONDERZOEKER INDIGO, KU LEUVEN, DEPARTEMENT ARCHITECTUUR, ONDERZOEKSGROEP PLANNING EN ONTWIKKELING]
LIEVEN DE CAUTER [CULTUURFILOSOOF, KU LEUVEN, DEPARTEMENT ARCHITECTUUR, EN MEDIASCHOOL RITCS]
GUY VLOEBERGH [RUIMTELIJK PLANNER, OMGEVING CVBA]
PIETER VAN DEN BROECK [DOCENT RUIMTELIJKE PLANNING EN DUURZAME ONTWIKKELING, KU LEUVEN, DEPARTEMENT ARCHITECTUUR, ONDERZOEKSGROEP PLANNING EN ONTWIKKELING]

Een poging tot definiëren

Hoe kleinschalig in vergelijking met het neoliberale hyperkapitalisme ook, de commons zijn in, ze vormen een mode, een hype bijna: *open source*, Wikipedia, *urban farming*, *peer-to-peer* – het is plots allemaal hip. Alles wat van ver of nabij met zelforganisatie, deeleconomie en ecologie te maken heeft, wordt gretig – en meestal ook terecht – ingelijfd bij de commons, een term die in het Nederlands onvertaalbaar blijft en daarom gewoon uit het Engels wordt overgenomen.

Het helpt ook (niet) dat het begrip zeer breed en wazig is. Historica Tine De Moor pleit in haar lezingen voor conceptuele hygiëne en ze heeft een punt: als alles een common kan worden genoemd, verliest het begrip elk beschrijvend vermogen en wordt het een lege doos. Ze vertrekt van commons als een welomlijnd historisch concept, als gemeenschappelijk beheer van een gemeengoed (De Moor 2012). Drie elementen keren daarbij altijd terug: het gemeengoed – vaak een gemene grond –, een gemeenschap die dit beheert, en de regels die deze gemeenschap opmaakt om het goed in samenwerking te beheren. Volgens De Moor heerst er verwarring tussen commons in de strikte en in de brede zin. In de enge zin is dit bijvoorbeeld een coöperatie die een goed zoals een alpenweide, visgronden of een irrigatiesysteem gemeenschappelijk beheert.

**ALLES WAT MET
ZELFORGANISATIE,
DEELECONOMIE EN
ECOLOGIE TE MAKEN
HEEFT, WORDT
GRETIJG INGELIJFD
BIJ DE COMMONS.**

Deze klassieke voorbeelden van Elinor Ostrom bevatten de drie elementen *‘resource, commoners, institutions’* (Ostrom 1990). Naast deze commons als instituties zijn er ook commons, zoals het recht op vruchtgebruik, die zijn vastgelegd in de wet. Zo liet het *charter of the forest* als appendix bij de Magna Carta het verzamelen van sprokkelhout en het plukken van vruchten in de koninklijke bossen toe als commons (Linebaugh 2008), zonder dat dit een commons vormt in de zin van Ostrom.

In een bredere zin heet common(s) ‘alles wat niet (of niet zuiver) privé en niet publiek is’ (De Cauter 2013). Commons is dan de vergeten derde speler naast markt en staat. Denk aan

digitale commons zoals Wikipedia. In de breedste, meest filosofische betekenis, omvat het begrip alles wat ‘gemeenschappelijk’ is. De oceanen, het ecosysteem, de lucht die we ademen en de taal die we spreken zijn dan gemeenschappelijk, in de zin van ‘noch privé-, noch publiek bezit’. Deze verschillende invullingen van het ‘gemene’ komen tot uiting in het onderscheid dat wordt gemaakt tussen lokale en globale, particuliere en uni-

versele, natuurlijke, culturele en digitale commons. Ten slotte is er ook de common(s) als een politiek begrip, vaak zonder –‘s’ om het principe van wederzijdigheid, de politieke praxis van vergemeenschappelijking, te stellen boven de *resource*: ‘het gemene zonder gemeengoed’ zo men wil (Negri en Hardt 2009, Dardot en Laval 2014).

¹ Zie ook Kuhk, Van den Broeck, 2018/*Ruimte* n° 33, p. 70-73.

In de verdrukking

Van het historische grondgebonden gemeengoed blijft er slechts weinig over: de commons zijn inmiddels toegeëigend, geprivatiseerd of genationaliseerd, ruimten worden nog maar zelden gebruikt en beheerd door een gemeenschap. Af en toe herinneren straatnaamborden zoals de ‘Gemene Weideweg’ in Assebroek, het ‘Vrijbroekpark’ in Mechelen of de parking ‘De Meent’ in Bonheiden nog aan deze vergeten categorie, maar in de feiten worden er slechts weinig ruimten gebruikt in de oorspronkelijke betekenis van commons, als gemeenschappelijk beheerde gronden (*‘land held in common’*). Uitgestrekte weilanden en visgronden die ‘aan iedereen toebehoren’ zijn al lang ingenomen en opgeëist door organisaties, instellingen, bedrijven of overheden. Deze inname van commons startte in de late 15de eeuw: Thomas More’s

Utopia van 1513 ging hier reeds tegenin. Vijf eeuwen later zijn de grondgebonden commons zowat helemaal verdwenen, niet alleen opgeslorpt door de *‘enclosures’*, toe-eigening en privatisering, en ‘oorspronkelijke accumulatie’ eigen aan het marktkapitalisme, maar ook door de nationalisering in staatsstructuren. De nog resterende collectief gebruikte ruimten behoren vandaag grotendeels tot het publieke domein. Maar ook hieraan wordt ondertussen gemorreld. Publiek toegankelijke ruimten komen in handen van private projectontwikkelaars en de afspraken over het gebruik zijn hierbij niet steeds duidelijk: kunnen gebruikers geweerd worden en kan een ruimte met een publiek karakter worden afgesloten? Tegelijk zijn er ook publieke ruimten zoals het ‘Volkspark’ in Potsdam, die met

Misschien moeten we die veelheid en de verwarring tussen de commons in de brede en in de enge zin, en alle schakeringen ertussen, koesteren. Commons zijn – net als democratie, participatie, het publieke en het politieke – een bewegend doelwit. De discussie over het gemene is deel van de vergemeenschappelijking zelf, zoals de discussie over wat democratie is, wezenlijk deel uitmaakt van de democratie zelf, en zoals de discussie over het publieke constitutief is voor de publieke sfeer en de publieke ruimte. De commons zijn steeds vorm (zelforganisatie) en inhoud (vergemeenschappelijking) tegelijk. *Commoning*, elke praktijk van vergemeenschappelijking, is steeds middel én doel.

Het besef dat de lucht, de taal, de polen en de oceanen – kortom natuur en cultuur – wezenlijk gemeengoed zijn, ook al zijn ze niet in gemeenschappelijk bezit en is er voorlopig geen gemeenschap om ze goed te beheren, is in het huidige tijdsgewricht van levensbelang. Wij die gewend zijn alles te bekijken in termen van privaat of publiek, markt of staat, moeten leren anders naar de wereld te kijken en te zien dat in feite heel veel, en misschien zelfs het grootste deel van de werkelijkheid, gemeengoed is. Dat is een eerste en in feite cruciale stap. Het gaat bij de herontdekking van de commons zowel om een ander wereldbeeld – de wereld is geen grondstof om te exploiteren maar een ecosteem om voor te zorgen – als om een ander mensbeeld, dat schrill afsteekt tegenover het heersende marktdenken met zijn concurrerende, individualistische en egoïstische mensbeeld.

DE GRONDGEBONDEN COMMONS ZIJN ZOWAT HELEMAAL VERDWENEN.

Een uitweg uit de ruimtelijke versnippering?

De privatisering, vermarkting en versnippering van de ruimte die in Vlaanderen al meer dan 200 jaar aan de gang is, heeft geleid tot een erg gefragmenteerd landschap. Pogingen vanuit de ruimtelijke planning om tot samenwerking of op zijn minst tot een afstemming tussen verschillende actoren te komen en de *urban sprawl* af te remmen, botsen vaker wel dan niet op de starheid en de dominantie van het eigendomsprincipe. Het INDIGO-onderzoek – een project van de KU Leuven, de UA, Harokopio University en Omgeving cvba – wilde daarom nagaan of vormen van gedeeld eigenaarschap of gedeeld grondgebruik, geïnspireerd op commons, een uitweg uit deze impasse kunnen bieden. Recent ontstonden op verschillende domeinen – gaande van energievoorziening en landbouw tot verkeer en huisvesting – initiatieven die de vergeten commons nieuw leven inblazen. Deze herintroductie is enigszins penibel, aangezien we niet meer in termen van commons denken en er weinig woordenschat voor hebben. De nieuwe praktijken wringen vaak met de publiek-private dichotomie die we gebruiken om actoren in te delen, een onderscheid te maken tussen de politieke en de economische sfeer, ruimten te karakteriseren en/of te differentiëren in eigendomsstructuren. Commons daarentegen zijn van een andere orde: commons zijn publiek noch privaat, en vormen ook geen ‘tussencategorie’. Ze zijn een categorie op zich.

Parckfarm

Ruimtelijke commons in 10 grote principes

Hoe kunnen we uiteenlopende, hedendaagse commons-gerichte initiatieven dan onder één noemer samenbrengen? In de academische literatuur over stedelijke en landelijke commons, in de beschrijvingen door activisten maar ook in beleidsdocumenten zien we een aantal kenmerken terugkeren, die we als ‘10 grote principes van grondgebonden commons’ benoemen (zie tabel op pag. 15). In dit overzicht komen verschillende aspecten van commons en *commoning* aan bod. Het is een handvat om concrete ruimtelijke commons beter te begrijpen: bij recente initiatieven worden meerdere principes gemobiliseerd, tegelijk of soms ook na elkaar.

De 10 principes voor grondgebonden commons benadrukken dat hedendaagse initiatieven zoals Trage Wegen, De Landgenoten of Collectief Goed meestal hybride governance-arrangementen zijn, die rekening moeten houden met bestaande historische en institutionele contexten, waaronder de regels van overheden en de dynamiek van het marktgebeuren. Vanuit dit oogpunt moeten *host communities* die zorg dragen voor de commons niet alleen een evenwicht zoeken tussen verschillende dimensies van gebruik en ontwikkeling van een goed an sich. Ze zijn ook effectieve bemiddelaars voor duurzame ontwikkeling, voor sociale of milieuconflicten, zonder daarbij minderheidsstemmen over het hoofd te zien.

Landed commons – bepaald door grond en ruimte

De ruimtelijke commons verschillen sterk in hun vermogen om een groot aantal gebruikers een plaats te geven. In tegenstelling tot *knowledge commons*, hebben ze doorgaans niet een oneindig opschaalbaar aantal gebruikers. De schaarste van een aantal ruimtelijke resources (onze planeet is nu eenmaal eindig) vormt een belangrijk argument voor gedeeld gebruik en collectieve

facilitatie. Het vergt collectieve onderhandelingen over de socio-ecologische relatie van een (lokale) gemeenschap met de grond en de eigenschappen ervan. Tegelijk zijn er bij deze zogenaamde landed commons ook reproduceerbare of wijzigende resources zoals bijvoorbeeld een oogst, de opbrengst uit hernieuwbare energiebronnen of de mogelijkheid om een volume te bouwen, te verbouwen, uit te breiden of naar gebruik te wijzigen. De resources hebben verschillende drempelwaarden voor consumptie of valorisatie en vormen zo een variabel

reproductief potentieel. Wat collectief onderhandeld wordt bij ruimtelijke commons is een erg brede categorie van ‘eigendomsregimes’: niet alleen de regels over het bezit, maar vooral ook de gebruiksrechten voor een divers en meer inclusief landgebruik en -beheer staan hierbij ter discussie. Daarvoor is een afstemming nodig tussen belangen en claims van de verschillende betrokken praktijkgemeenschappen en individuele gebruikers. De vele commons-initiatieven dagen ook de ruimtelijke planning in Vlaanderen uit om commons te accommoderen in een sterk geprivatiseerd en gefragmenteerd landschap.

Deze reflectie bij de (ruimtelijke) commons had niet geschreven kunnen worden zonder de discussies met Dirk Holemans (Oikos) en de inbreng van collega’s van het INDIGO-onderzoek, vooral dan Frank Moulaert en Sofia Saavedra. We vonden ook inspiratie op studiedagen en in bijdragen van Mary Dellenbaugh, Tine De Moor, Michel Bauwens, Jose Luis Vivero Pol en Chiara Tornaghi. Een aantal van deze auteurs werkte ook mee aan het boek ‘Op grond van Samenwerking: Open ruimte, Landbouw en Huisvesting als commons’ van het INDIGO-onderzoeksconsortium en Oikos, dat binnenkort verschijnt bij EPO.

BIBLIOGRAFIE Bollier David (2014), *Think like a Commoner. A Short Introduction to the Life of the Commons*, Gabriola Island, Canada: New Society publishers. | Dardot Pierre, Laval Christian (2014), *Commun, Essai sur la révolution au XXIe siècle*, Paris: Editions La Découverte. | De Cauter Lieven (2013), *Common Places: Preliminary Notes on the (Spatial) Commons*, Online : <http://community.dewereldmorgen.be/blogs/lievendecauter/2013/10/14/common-places-preliminary-notes-spatial-commons> (in het Nederlands opgenomen in id., *Metamoderniteit voor beginners*, Nijmegen, Vantilt, 2017) | De Moor Tine (2012), ‘Commons krijg je als lid van een gemeenschap en zijn geen koopwaar’ <http://www.dewereldmorgen.be/video/2013/02/04/tine-de-moor-commons-krijg-je-als-lid-van-een-gemeenschap-en-zijn-geen-koopwaar> | Linebaugh Peter (2008), *The Magna Carta Manifesto. Liberties and commons for all*, Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press. | Negri Antonio & Hardt Michael (2009), *Commonwealth*, Cambridge, Massachusetts & Londen: Harvard University Press. | Ostrom Elinor (1990), *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*, Cambridge, UK: Cambridge University Press. | Van den Broeck Pieter, Leubolt Bernhard, Kuhl Annette, Moulaert Frank, Parra Constanza, Delladetsimas Pavlos, Hubeau Bernard (verwacht mei 2019), *Governing shared land use rights: conceptualising the landed commons*. Cheltenham: Edward Elgar publishing.

10 GROTE PRINCIPES VAN LANDED COMMONS

1 Landed commons zijn een collectief overeengekomen of gemedieerd systeem van gedeeld landgebruik: er zijn afspraken over diverse landgebruiksrechten – individueel, gezamenlijk, interactief of in een timesharing-modus – voor één of meerdere gronden (bijvoorbeeld een individueel perceel, wegennet, natuurpark, multifunctionele wijk,...).

2 Landed commons worden meestal ontwikkeld op eigendommen en/of omtrent gebruiksrechten van een groep of een gemeenschap, bijvoorbeeld voor resources die naar hun aard en gebruik meer aanleunen bij gemeenschappelijk dan bij individueel bezit of voor gronden die een zekere erkenning hebben als gemeenschappelijke eigendommen (bijvoorbeeld in gewoonterecht).

3 De aanpak van commons claimt institutionele diversiteit. Landed commons bestrijken een breed spectrum van eigendomsregimes ‘tussen’ het private en het publieke, bepaald door verschillende juridische regelingen en uiteenlopende institutionele praktijken van gemeenschappen ten aanzien van grondgebruik en landgebruiksrechten.

4 Eigendomsregimes voor landed commons zijn meer inclusief. Zodoende kunnen individuele grondgebruiksrechten worden gedeeld of gemeenschappelijke resources op een eenvoudiger en efficiëntere wijze worden gebruikt.

5 Landed commons ontwikkelen zich als hybride governance-arrangementen. Deze nieuwe vormen van sturing en beheer combineren hiërarchische relaties van overheden met marktregulering, zelforganisatie via netwerken en verenigingen, affectieve relaties, enz.

6 Bij landed commons ontstaat een sociaalecologische relatie tussen de grond met zijn specifieke eigenschappen (als bebouwbare oppervlakte, als erkende locatie voor bepaalde culturele activiteiten, in termen van bodemvruchtbaarheid, enz.) en een groep mensen die het *stewardship* over de grond aanvaarden.

7 Toch zijn commons ook afhankelijk van een hele reeks regelingen en afspraken over zowel functionele als economische afwegingen die specifiek zijn voor bepaalde resources, de wijze waarop deze worden gebruikt en de mate waarin zij worden gebruikt om waarde te genereren.

8 Opdat landed commons op een soepele manier kunnen functioneren, wordt het institutioneel-politieke systeem van ruimtelijke ordening, eigendomsrechten en -regelgeving gemobiliseerd en waar nodig ook aangepast.

9 De ‘stewards’ voor landed commons vormen als het ware een *host community*, die het gebruik als lokale of regionale commons mogelijk maakt en ook bewaakt.

10 Terwijl de open toegang een belangrijk kenmerk is voor *landed commons*, zijn er tegelijk ook duidelijke regels nodig om overmatig gebruik te voorkomen, inclusief regels voor exit of toetreding en regels in geval van vervreemding van rechten. Landed commons zijn immers niet oneindig deelbaar in het gebruik ervan.

Grote Principes van Landed Commons (GPLC, gebaseerd op Van den Broeck e.a., verwacht in 2019)